

КОГНІТИВНА ПОЕТИКА В ПОТЕБНЯНСЬКІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

У статті проводяться паралелі між когнітивною поетикою, яка досліджує художній текст крізь призму механізмів і способів осмислення й інтерпретації дійсності, та поетикою О.О.Потебні, що містить спостереження і твердження, які корелюють з деякими базовими положеннями когнітології. Ці останні стосуються втіленого розуміння як основи концептуалізації; аналогового і параболічного мислення як способів концептуалізації; механізмів формування образів, їхньої структурації, типології та трансформацій, а також явища емоційного резонансу в художньому сприйнятті.

К л ю ч о в і с л о в а: когнітивна поетика, поетика Потебні, втілене розуміння, аналогія й іносказання, аналогове і параболічне мислення, структура і типологія образів, емоційний резонанс.

Трактування спадщини О.О.Потебні як невичерпного джерела оригінальних ідей, які багато в чому випередили свій час¹, стало вже звичним у вітчизняному мовознавстві, зокрема в україністиці. Непоодинокими є праці, де вчення Потебні про слово й образ, про внутрішню форму слова, про мовну креативність, про ізоморфізм слова і художнього твору, осмислення мови в тісному зв'язку із думкою розглядаються як провісники сучасної когнітології². Дещо дивним на цьому тлі виглядає відсутність праць когнітологів-германістів, де б висвітлювались очевидні паралелі між психологізмом Потебні і здобутками когнітивної науки, що у своїх витоках теж спирається на психологічні студії. Ця стаття має на меті певною мірою заповнити цю

---

¹ О.О.Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. 2004. – С. 3, 13, 50, 68, 89, 290 та ін.; Наукова спадщина О.О.Потебні в контексті сучасності / Відп. ред. В.Франчук. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 43. Див. також *Кісь Р.* О.Потебня і проблематика мовного релятивізму // Львівська потебніана: Матеріали наукових читань. – Львів: Світ, 1997. – С. 30.

² *Колесов В.В.* Содержательные формы слова в понимании А.А.Потебни // О.О.Потебня й актуальні ... – С. 13-24; *Манакін В.М.* О.О.Потебня про національно-мовну специфіку слова // О.О.Потебня й актуальні ... – С. 58-62; *Селігей Пилип.* Внутрішня форма слова: на шляху до створення єдиної теорії // Наукова спадщина ... – С. 15-22; *Сукаленко Н.И.* Александр Афанасьевич Потебня и ... Джордж Лакофф // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – №635. – С. 174-177; *Харитоновна Т.А.* О.О.Потебня і розвиток когнітивної парадигми в сучасному мовознавстві // О.О.Потебня й актуальні ... – С. 94-97; *Черниш Т.О.* Внутрішня форма мовних одиниць і проблема мовного образу світу // О.О.Потебня й актуальні ... – С. 83-88.

прогалину, пропонуючи ретроспективний погляд на деякі положення поетики Потебні, які, на нашу думку, перегукуються із засадничими положеннями когнітивної поетики³, що сформувалася на теренах когнітивної парадигми.

Когнітивна поетика як черговий етап розбудови мереологічної моделі поетик⁴ пропонує гіпотези, які системно пояснюють співвідношення між поетичними ефектами й певними структурними (в широкому смислі слова) закономірностями та тенденціями, що простежуються в художніх текстах⁵. У своїй основі ця галузь дослідження художньої семантики спирається на базові положення когнітивної лінгвістики, які можна згрупувати у три категорії: 1) принципова метафоричність, творчість і художність мислення людини⁶; 2) осмислення (концептуалізація) дійсності з опорою на тілесний, сенсомоторний досвід у його переломленні крізь культурологічний фільтр⁷; 3) схемна, переважно образна, структурованість людського мислення на рівні свідомості й підсвідомості⁸. При цьому когнітивна поетика намагається, з одного боку, встановити, яким чином загальні когнітивні механізми та стратегії опрацювання інформації регламентують формування художньої образності, творення й інтерпретацію художніх текстів⁹, а з іншого боку, розкрити ті принципові розбіжності у застосуванні цих механізмів і стратегій, які й визначають специфіку власне художнього мислення¹⁰.

Когнітивна поетика у її сучасному вигляді представлена низкою оригінальних концепцій¹¹, кожна з яких висвітлює ту чи іншу когнітивну

---

³ Див. *Воробйова О.П.* Когнітивна поетика: здобутки і перспективи // Вісник Харківського ... – С. 18-22; *Воробйова О.П.* Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Мат-ли Міжнар. наук. конф./ Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 24-26 листопада 2004 р. – Чернівці, 2004. – С. 37-38.

⁴ *Doležel L.* *Occidental Poetics: Tradition and Progress.* – Lincoln; London: University of Nebraska Press, 1990. — 261 p.

⁵ *Tsur R.* *Aspects of cognitive poetics* // *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis* / Ed. by E.Semino and J.Culpeper. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2002. – P.281.

⁶ *Lakoff G. and Turner M.* *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor.* – Chicago; London: The University of Chicago Press, 1989 — 230 p.; *Turner M.* *The Literary Mind.* – New York; Oxford: Oxford University Press, 1996 — 187 p..

⁷ *Lakoff G., Johnson M.* *Metaphors We Live By.* – Chicago; London: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.

⁸ *Lakoff G. and Turner M.* *Op.cit.* – P.97-100; *Turner M.* *Op.cit.* – P.16-17.

⁹ *Tsur R.* *Toward a Theory of Cognitive Poetics.* – Amsterdam etc.: Elsevier Science Publ., 1992. – P.1.

¹⁰ *Op.cit.* – P. 4-5.

¹¹ *Tsur R.* *Op.cit.* — 573 p.; *Gibbs R., Jr.* *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1994

грань художньої свідомості, втіленої у художніх творах, прозових або поетичних. Не інакше як зосередженістю на тих аспектах взаємодії слова та думки, які співвідносяться із цими гранями художньої свідомості, можна пояснити майже містичне потєбнянське філологічне передчуття того, що ми зараз називаємо когнітивною революцією, або когнітивним поворотом.

Розглянемо, з різною мірою деталізації, декілька таких містичних кореляцій між теоретичними засадами когнітивної поетики і геніальними прозріннями Олександра Опанасовича Потєбні.

Втілене розуміння. Існує певний паралелізм¹² у трактуванні Потєбнею складників так званого загального почуття — вражень від властивостей, які приписуються нами зовнішнім предметам і *власному тілу* [виділено нами. — О.В.], а також оцінки значення цих вражень для нашого індивідуального буття¹³ — і центральною для когнітології ідеєю "втіленого розуміння" як способу концептуалізації дійсності на основі аналогій з тілесним досвідом людини, закарбованим у наївній картині світу. Такий паралелізм трактувань виводить у більш загальний, антропоморфний вимір пізнавальної діяльності людини, який Потєбня позначав як "человекообразность", що характеризує самопізнання і пізнання світу людиною через постійне виокремлення і усвідомлення людського *я*¹⁴, в тому числі і у його тілесній оболонці. Характер фіксації результатів цього пізнання у семантиці мовних одиниць отримує у Потєбні цілком сучасну інтерпретацію. Практично в унісон з когнітологічним тлумаченням значення як такого, що не містить думку, а тільки дає до неї доступ, звучить твердження Потєбні про те, що слово слугує лише точкою опори для думки і що нові точки прикріплення, добуті думкою, лише підсилюють її ріст¹⁵.

— 527 p.; Turner M. Op. cit.; Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. by A.Barcelona. – Berlin; New York: Mouton de Gruyters, 2000. – P. 253-261; Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – London: Routledge, 2002 — 193 p.; Белхова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). – Херсон: Айлант, 2002 — 368 с.; Vorobyova O. "The Mark on the Wall" and literary fancy: A cognitive sketch // Cognition and Literary Interpretation in Practice / Ed. by H.Veivo, V.Petterson and M.Polvinen. – Helsinki: Helsinki University Press, 2005. – P. 201-217.

¹² Див. Сукаленко Н.И. Знач. праця. – С.174.

¹³ Потєбня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – С. 62.

¹⁴ Див. Гречко Виктор. А.А.Потєбня о познавательной роли языка и литературы // Наукова спадщина О.О.Потєбні в контексті сучасності / Відп. ред. В.Акуленко, В.Франчук. – К., 2002. – С. 23-24.

¹⁵ Потєбня О.О. Из записок з теорії словесності // Потєбня О.О. Естетика і поетика слова: Збірник. Пер. з рос./ Упоряд., вступ. ст., приміт. І.В.Іваньо, А.І.Колодної. – К.: Мистецтво, 1985. – С. 116.

Аналогове мислення. Відомо, що "потєбнянська концепція великою мірою вибудована на принципі аналогізму"¹⁶. При цьому йдеться не лише про ізоморфізм слова з його трьома стихіями — зовнішньою формою, внутрішньою формою (представленням, або уявленням) і значенням — та художнього тексту, але й про сам механізм творення значення слова. Потєбня зазначає, що "дія думки у слові, що виникає, становить порівняння двох мислених комплексів, заново пізнаваного (X) і раніше пізаного (A) через уявлення (a), як *tertium comparationis*. Оскільки згадані комплекси завжди більш або менш різні, то слово, що виникає, завжди *алєгоричне* в двоякому відношенні: як за відмінністю X і A , так и за відмінністю a і A . Порівняння слід відрізнити від рівняння, в якому обидві величини готові в думці до свого зближення, [...] причому все одно, чи порівнюється перше з другим, чи навпаки. У слові це не байдуже. Течія думки спрямована від A до X , і інтерес зосереджений на останньому. Пізнаване є не тільки відношення X до A , але і саме X "¹⁷.

З сучасних позицій потєбнянська "дія думки у слові" співвідноситься з так званим аналоговим мапуванням як одним із механізмів образної концептуалізації світу. Це стосується не лише змісту мапування як проєкції концептосфери джерела — "раніше пізаного" — на концептосферу мети — "заново пізнаваного", але й його напрямку. Разом із твердженням про те, що представлення (внутрішня форма слова) полегшує узагальнення через усунення неістотного із конкретності живої думки¹⁸, міркування Потєбні фактично корелюють із сформульованим Дж.Лакоффом у класичному варіанті його теорії концептуальної метафори принципом інваріантності, або незмінності (*the invariance principle*). Цей останній передбачає односпрямованість проєкції (від концептосфери джерела до концептосфери мети) та її вибірковість з метою уникнення конфлікту ознак в межах концептуального референта¹⁹. Порівняйте, у Потєбні: "... х нібито відштовхує з A все те, що для нього не підходить, і притягує споріднене; це останнє сполучається в образі A "²⁰.

Іносказання як вияв параболічного мислення. Наведена вище попередня цитата містить ще одне ключове слово, яке слугує своєрідним

¹⁶ Дзюба І.М. Поетика О.О.Потєбні й українське літературознавство // О.О.Потєбня й актуальні ... – С. 8.

¹⁷ Потєбня О.О. Из записок ... – С. 115.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Turner M. Op. cit. – P. 31.

²⁰ Потєбня О.О. Из записок ... – С. 260. Порівняйте з оригіналом: "... х отталкивает из A все для себя неподходящее и привлекает сродное. Это последнее кристаллизуется в образ A , сложившийся из бродивших элементов" (Потєбня А.А. Из записок по теории словесности (фрагменты) // Потєбня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – С. 310).

містком між когнітивною і потебнянською поетиками, — це *алегоричність* (іносказання), що притаманна не лише образному слову, тобто слову із прозорою внутрішньою формою, поетичному образу (іносказання у вузькому розумінні²¹), сукупності, єдності образів як внутрішній формі художнього тексту, а й окремим жанровим різновидам останнього. Серед цих жанрових різновидів — байка, яку Потебня називає "*образом в широкому розумінні слова*"²².

Існує думка, що Потебня обрав для аналізу байку як найпростіший поетичний твір²³. З цим можна погодитись лише частково. Можливо це і було першим імпульсом ученого, але перебіг аналізу свідчить про інше: Потебня розглядає байку не тільки як поетичну форму, а перш за все як необхідну форму думки²⁴, як потрібний для мислення важіль²⁵, що дає швидку відповідь на складні життєві випадки²⁶. Як зазначає Потебня, "ці згуртовані образи [байки. — О.В.] здатні на першу вимогу стати загальною схемою заплутаних явищ життя й служити їх поясненням"²⁷. Саме це, за Марком Тернером, складає основу параболічного мислення, оповідної уяви (*narrative imagining*)²⁸, які поряд з аналоговим мисленням, аналоговою образністю уможливають осмислення життєвих ситуацій, зокрема переломлених художньою свідомістю, через інші життєві ситуації або з опорою на ситуації, сюжети і мотиви, вже інтерпретовані культурою, у тому числі художньою літературою²⁹.

Типологія образів. Важко позбутися відчуття дежавю, зіставляючи типологію образів Тернера, якому належить відомий серед когнітологів вислів "Мова — це дитя художнього мислення"³⁰, і ті різновиди

²¹ Потебня О.О. Из записок ... — С. 279.

²² Потебня О.О. Из лекцій з теорії словесності // Потебня О.О. Естетика ... — С.85.

²³ Див. Дзюба І.М. Знач. праця. — С. 9. Підкреслюючи те, що Потебня не встиг розробити способів подолання труднощів аналізу складніших за байку поетичних форм, І.М.Дзюба підкріплює свою думку співчутливим посиланням на В.Шкловського.

²⁴ Потебня О.О. Из лекцій... — С. 84.

²⁵ Потебня А.А. Из лекцій по теории словесности // А.А.Потебня. Эстетика ... — С. 508.

²⁶ Потебня О.О. Из лекцій... — С. 85.

²⁷ Там же. — С. 88.

²⁸ Turner M. Op. cit. — P. 5. За образним висловом М.Тернера, "парабола [притча. — О.В.] — це лабораторія, де велике конденсується у малому просторі" (Ibid.).

²⁹ Ibid. Див. також Белхова Л.І. Знач. праця. — С. 83-84.

³⁰ Turner M. Op. cit. — P.168. Порівняйте із численними потебнянськими тлумаченнями слова як ембріональної форми поезії (Потебня А.А. Из записок ... — С. 332, 429), як поетичного твору (Потебня А.А. Из лекцій ... — С. 528-530) і його визнанням поетичної (художньої) природи думки: "... ми, самі того не знаючи, частково за легендою (рос. по преданию), а частково незалежно від легенди

образності, які виділяє Потебня. Очевидні паралелі простежуються між двома категоріями потебнянських образів: тими, що виникають із безпосередніх спостережень, і тими, що виникають за допомогою інших образів — із переказу, легенди (рос. предания)³¹ або попередніх продуктів поетичного пізнання³² — та тернеровською класифікацією. В межах останньої фігурують образи, що базуються на так званих образних схемах (image-schemas metaphors), даних нам в тілесному досвіді (шлях, обмежений простір, рівновага, симетрія тощо), у сприйнятті³³; образи, що ґрунтуються на інших метафоричних образах (image metaphors)³⁴; та образи, які пов'язані з оповідним мисленням, — параболи³⁵, що фактично корелюють із притчами або байками.

Схемність образів. Для всіх цих виявів образності характерною є схемність, яка для Потебні набуває вигляду послідовного членування образів³⁶ або кристалізації стихій, що містяться у свідомості³⁷. Акцентуючи суб'єктивність виділення ознаки³⁸, яка складає основу такого членування чи кристалізації, Потебня фактично окреслює явище, яке в когнітивній лінгвістиці і поезії отримало назву обсягу, або спектру (score) концептуальної метафори³⁹. Це явище є регулярним і спостерігається тоді, коли один і той самий концептуальний корелят (напр., ПОДОРОЖ) може охоплювати цілу низку чи-то певний діапазон концептуальних референтів (напр., ЖИТТЯ, ЛЮБОВ, КАР'ЄРА тощо), висвітлюючи (а точніше, створюючи) ту чи іншу рису чи комплекс співвіднесених рис цих референтів.

Концептуалізація емоцій. Цікаво, що за століття до появи когнітивних студій емоцій Потебня досить прозоро, хоча і мимохіть, вказав на залежність змісту того, що ми зараз називаємо емоційними концептами, чи концептами емоцій (emotion concepts)⁴⁰, від температурного чинника. Потебня підкреслював, що "таке складне

вживаємо поетичний твір як щось таке, без чого наша думка зовсім неможлива" (Там же. – С. 528).

³¹ Потебня А.А. Из лекций ... – С. 522.

³² Потебня А.А. Из записок ... – С. 348.

³³ Turner M. Op. cit. – P. 16; Lakoff G. and Turner M. Op. cit. – P. 97-100.

³⁴ Lakoff G. and Turner M. Op.cit. – P. 89-96.

³⁵ Turner M. Op.cit. – P. 3-11.

³⁶ "Мимоволі мова примушує нас розкладати одночасно образи на низку послідовних дій думки, з яких кожна (слово) дає не більше однієї ознаки" (Потебня О.О. Из записок ... – С. 109).

³⁷ Потебня А.А. Из записок ... – С. 331.

³⁸ "Те, що з Х (пояснюваного) висувається певна риса, залежить від властивості А (комплексів, які пояснюють), тобто істотний (!) характер – суб'єктивний" (Потебня О.О. Из записок ... – С. 276).

³⁹ Kövecses Z. The scope of metaphor // Metaphor and Metonymy ... – P. 80-81.

⁴⁰ Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P.1-19.

явище, як любов і нелюбов, ненависть, не може бути сприйняте безпосередньо. [...] У мові залишається відбиток того, що людина позначила любов теплом, [...] а нелюбов, ненависть — холодом. Подібні уявлення залишили численні відбитки в народній поезії і мові"⁴¹.

Регулятивні когнітивні принципи. Повертаючись до шляхів досягнення схемності образів, що спирається на гнучку, суб'єктивовану акцентуацію тих чи інших істотних ознак, відзначимо, що Потебня, наголошуючи на необхідності виділення певних рис на тлі інших, спрогнозував і сам когнітивний механізм висвітлення/ затемнення⁴² в його різних застосуваннях. З одного боку, Потебня пов'язував це явище з ідеалізацією як механізмом творення поетичного образу⁴³, а з іншого, з діяльністю свідомості, яку він порівнював з вузькою сценою, де дійові особи можуть з'являтися лише по черзі⁴⁴. При цьому для більшої ефективності процесу згущення думки як здатності поетичного образу заступати масу різноманітних думок відносно невеликими розумовими величинами⁴⁵ необхідним, за Потебнею, є підсилення важливості окремих думок, що з'являються на сцені свідомості людини⁴⁶. Таким чином у ретроспективі на авансцену виходить ще один когнітивний принцип — принцип виділеності (*salience, prominence*), який регулює, разом із іншими когнітивними принципами, процеси продукування і інтерпретації мовлення⁴⁷.

Концептуальна інтеграція. Не можна не погодитись із О.Б.Ткаченком в тому, що в спадщині Потебні "поряд із викінченими теоріями і концепціями є важливі, але фрагментарно подані думки.

⁴¹ Потебня А.А. Из лекций ... – С. 530. Переклад наш.

⁴² Lakoff G., Johnson M. Op. cit. – P. 108.

⁴³ "... ідеалізація як створення поетичного образу полягає у виділенні з основного комплексу сприймань, в об'єднанні певних рис і в усуненні інших, присутність яких збивала б думку із шляху, по якому спрямовує її образ" (Потебня О.О. Из записок ... – С. 278).

⁴⁴ "...сфера людської свідомості дуже вузька. [...] у нас, кажучи образно, в голові існує вузька сцена, на якій всі діючі особи поміститися не можуть, а виходять, пройдуть і зйдуть. Ось ця маленьку сцену [...] і називають свідомістю" (Потебня О.О. Из лекцій ... – С. 250)

⁴⁵ Потебня А.А. Из лекций ... – С. 520.

⁴⁶ "Єдиний шлях до того, щоб обійняти думкою якомога більшу кількість явищ і їх відношень, полягає в тому, щоб прискорити вихід на сцену й сходження з неї окремих думок [и затем усилить важность отдельных мыслей. — випущено в українському перекладі.— О.В.], що поміщаються на цій сцені" (Потебня О.О. Из лекцій ... – С. 99 [Потебня А.А. Из лекций ... — С. 520]).

⁴⁷ Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г.Лузина / Под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – С. 22-25.

Проте в доробку великого вченого немає нічого не вартого уваги"⁴⁸. Саме до таких думок належать спостереження Потебні щодо складних поетичних образів. Розглядаючи так звану поетичну інверсію, де відомий образ (*дощ — це сльози*) стає в одній із поезій Тютчева вторинним до інвертованого (*сльози — це дощ*), Потебня зазначає, що така інверсія викликає певне злиття смислів, появу нового значення (сталості, невідомості, незримості, невичерпності)⁴⁹, яке ми б зараз назвали емерджентним⁵⁰. Створюється враження, що вчений, подібно до когнітологів, долає обмеження принципу інваріантності, замінюючи заявлену раніше односпрямованість формування образу можливістю багатовекторної проекції вже пізнаного на те, що пізнається, і навпаки. Таким чином Потебня нібито передбачив напрям подальшого розвитку класичної теорії концептуальної метафори. Відомо, що цей напрям пов'язаний із теорією концептуальної інтеграції, згідно з якою в результаті різних виявів злиття концептосфер, породжується нове значення, що не міститься у будь-якій з цих концептосфер⁵¹.

Перетворення сталих образів у поетичні. Якщо зібрати розпорошені по сторінках праць Потебні окремі вислови відносно характеру та чинників ускладнення й удосконалення поетичних образів, тримаючи в пам'яті те, що, за словами вченого, сама поетична діяльність є одним із важелів в ускладненні людської думки й у прискоренні швидкості її руху⁵² і що мова усвідомлюється як засіб (система засобів), який видозмінює створення думки⁵³, можна скласти враження, що хід міркувань Потебні певною мірою спрогнозував пошук когнітивними поетологами тих механізмів, які трансформують сталі, звичні образи,

⁴⁸ *Ткаченко О.Б.* О.О.Потебня про мовно-національну асиміляцію // О.О.Потебня й актуальні ... – С. 41.

⁴⁹ "Преміси цього вірша: а) готове, відоме з незапам'ятних часів порівняння: "дощ – це сльози"; б) загальний сумний настрій, викликаний тим, що було почуто чи побачено [...]. Під впливом цього настрою враження хвилини (глуха пора, дощ ллє, ллє, ллє) зливається з першим членом порівняння *a* і пояснюється другим, висуваючи у ньому ознаки (сталість, безвісність, незримість, невичерпність), які знову повертають думку до дощу. Таким чином, в інверсії думка проходить той самий шлях двічі." (*Потебня А.А.* Из записок ... – С. 349).

⁵⁰ Яскравою ілюстрацією образу, що містить емерджентну значеннєву структуру (emergent structure), є стерта метафора "цей хірург – м'ясник", де ані суб'єкт, ані об'єкт порівняння самі по собі не викликають негативних асоціацій, але їх зіставлення породжує нове, негативне значення, а саме "некомпетентність, відсутність професіоналізму" (Див. детальний аналіз цього явища у *Grady J. E., Oakley T. and Coulson S.* Blending and metaphor // *Metaphor in Cognitive Linguistics* / Ed. by R.W.Gibbs, Jr., G.J.Steen. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999. – P. 103-106.

⁵¹ *Turner M.* Op. cit. – P.60-61.

⁵² *Потебня А.А.* Из лекцій ... – С. 520.

⁵³ *Потебня А.А.* Из записок ... – С. 307.

укорінені в свідомості як звичка думки⁵⁴, у власне поетичні⁵⁵. З одного боку, завжди існує необхідність подальших узагальнень наявної образності, її підведення під певні усталені формули⁵⁶, які, подібно до потебнянського слова, визначають коло спостережень і забарвлюють те, на що ці спостереження спрямовані⁵⁷. "Кожне нове сполучення думки, — зазначає Потебня, — служить засобом шукати нових сприйнятів і приводити їх у зв'язок і узгодженість з попередніми"⁵⁸.

З іншого боку, за словами Потебні, для власне поетичного мислення (поетичного у вузькому розумінні) "троп є завжди стрибок від образу до значення"⁵⁹, творення думки є водночас її перетворенням⁶⁰. Які механізми забезпечують стрибок від обмеженої кількості базових, укоріненних в свідомості когнітивних моделей — метафор, якими ми живемо, — до необмеженості живої образності, що втілює перетворення думки, творячи її кожний раз по-новому, хоча і за певними зразками, залишається і досі одним із найактуальніших питань когнітивної поезики, що чекає на своє вирішення.

Емоційний резонанс. У свій час Потебні дещо упереджено і однобічно докоряли за так званий "односторонній інтелектуалізм" у трактуванні художньої творчості, у нібито суто гносеологічному підході до мистецтва⁶¹. З цим навряд чи можна погодитись, враховуючи те, що Потебня неодноразово наголошував на синтезі мислення і почуттів у пізнанні дійсності через мову і мистецтво. Він підкреслював, що поетичні твори можуть розглядатися не лише як спрямовані до пізнання, але й як такі, що впливають на пояснення дійсності через посередництво

⁵⁴ Там же. — С. 421.

⁵⁵ Див. Lakoff G. and Turner M. Op. cit. — Р. 67-72; Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. — New York: Oxford University Press, 2002. — Р. 47-50; Vorobyova O. Op.cit. — Р. 204-212.

⁵⁶ "Потреба виходити від образу є завжди. Йдеться не про зміну кількості розсіяних у мові поетичних елементів, а про їхню зосередженість у більш помітні й великі одиниці" (Потебня О.О. Из записок ... — С. 155).

⁵⁷ Порівняйте у Потебні: "... слово є певна форма думки, нібито заклена рамка, яка визначає коло спостережень і певним чином забарвлює спостережуване" (Там само. — С.183).

⁵⁸ Там же. — С.187.

⁵⁹ Там же.

⁶⁰ Потебня А.А. Из записок ... — С. 539. Перетворень зазнають і застосовані поетичні форми: "... поети дуже часто беруть готові форми для своїх творів. Але [...] оскільки зміст їх думки має багато особливостей, вони неминуче вкладають у ці готові форми новий зміст і тим змінюють ці форми" (Потебня О.О. Из лекцій .... — С. 262).

⁶¹ Див. контраргументацію відносно цієї критики в Теняню Ю.П. Аналогія слова і мистецтва в концепції О.О.Потебні // О.О.Потебня і проблеми сучасної філології. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 63.

почуттів, які вони збуджують у читача⁶². Порівнюючи вплив поетичного іносказання із впливом музики⁶³, Потебня фактично спрогнозував значущість явища резонансу не лише для емоційного боку осмислення дійсності і інтерпретації художнього твору (що є наразі, більш ніж століття по тому, найпріоритетнішою проблематикою когнітивної поетики), але й для збудження думки як такої⁶⁴. Ще не кінця оцінена дослідниками художньої семантики евристична сила культового потебнянського порівняння людей, що розуміють одне одного, із музичними інструментами, налаштованими на одну хвилю⁶⁵, — порівняння, яке може бути перенесене на процес естетичного сприйняття художнього твору, де крім власне резонансу, інтелектуального й емоційного, велику роль відіграє еманация, випромінювання енергії.

З огляду на тенденції розвитку когнітивної поетики, пов'язані, зокрема, із пошуками механізмів емоційного резонансу, розкриттям його енергетичної природи, очевидно, що наукова спадщина О.О.Потебні ще далеко не вичерпала своєї джерельності для когнітивних розвідок мови та художнього тексту. Поки що когнітивна поетика цілком успішно, крок за кроком, вирішує проблеми, окреслені Потебнею, який в свій час з прикрістю констатував таке: "... за теперішнього часу мовознавство здебільшого не в змозі устежити за тим, яким чином первісна техніка думки, умовлена мовою, відбивається у складних утворах думки"⁶⁶. Когнітивні студії художньої семантики не лише поступово наближують нас до розуміння поетичних перетворень такої техніки мислення, але й висвітлюють ті грані творчого спадку ученого, завдяки яким постать О.О.Потебні з кожним роком стає дедалі сучаснішою.

---

⁶² Потебня А.А. Из записок ... – С. 349.

⁶³ "Цей бік поетичної алегоричності [...] подібний до практичного значення музики, яка збуджує бадьорість або нудьгу, радість або сум і за допомогою цих почуттів впливає на дії. Кожний поетичний образ за допомогою своєї метафоричності [...] може викликати такий вплив між іншим" (Там же. – С. 281).

⁶⁴ "...ми викликаємо одне в одному аналогічні рухи, коливання, дрижання думки такими засобами, як мова, музичний звук, графічний образ и т.д." (Потебня О.О. Из лекцій ... – С. 254).

⁶⁵ "Тих, хто розуміє один одного, можна порівняти із двома різними музичними інструментами, яких приведено між собою у такий зв'язок, що звук одного з них викликає не такий самий, але відповідний звук іншого" (Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Эстетика ... – С. 256).

⁶⁶ Там же. – С. 259. Переклад наш.

O.P.VOROBYOVA

COGNITIVE POETICS FROM THE POTEBNIANIAN RETROSPECTIVE

This paper draws parallels between cognitive poetics that studies literary text via mechanisms and ways of construing reality and O.O.Potebnia's poetics that contains certain observations and assertions which correlate with basic assumptions of cognitive science. It concerns embodied understanding as the basis of conceptualization; analogical and parabolic reasoning as its ways; mechanisms of creating imagery, its structure, the typology and transformations of images; as well as the phenomenon of emotional resonance in literary response.

K e y w o r d s: cognitive poetics, Potebnia's poetics, embodied understanding, analogy and parable, analogical and parabolic reasoning, structure and typology of imagery, emotional resonance.